

Ο ΤΣΑΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΔΟΥΣΑΝ ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Αἱ σχέσεις τῆς Σερβίας μετὰ τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἀνεπτύχθησαν στενότεραι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἰδρύσεως τοῦ Κράτους τῶν Νεμανιδῶν. Ὁ Στέφανος Νεμάνια, ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας αὐτῆς, ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς ὁποίας ἡ Σερβία ἐγνώρισε τὴν πλέον λαμπρὰν περίοδον τῆς μεσαιωνικῆς τῆς ἱστορίας, παραιτηθεὶς τοῦ θρόνου του καὶ ἀναλαβὼν τὸ μοναστικὸν τριβώνιον μετέβη εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἔνθα εὐρίσκετο ἤδη ὁ υἱὸς του ὁ γνωστὸς Ἅγιος Σάββας τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐπιθυμία ἀμφοτέρων ὅπως ἰδρῶσουν ἐκεῖ μίαν σερβικὴν μονὴν ἐπραγματοποιήθη ταχέως ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Γ' τοὺς ἐχορήγησε τὸ 1198 τὴν εἰς ἐρειπιώδη κατάστασιν καὶ παντελῆ ἐρήμωσιν εὐρισκομένην τότε μονὴν τοῦ Χελανδαρίου, ἡ ὁποία ἐπέπρωτο τόσον νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν Σέρβων καὶ τῶν Σλάβων ἐν γένει ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους¹.

Ἐξ ὅλων ὅμως τῶν Νεμανιδῶν ὁ Στέφανος Οὐρσεσι Δ', γνωστὸς κυρίως ὡς Στέφανος Δουσάν (1331 - 1355), ἐπέδειξε μεγαλυτέραν γενναιοδορίαν πρὸς τὰς ἀγιορειτικὰς μονὰς. Ἡ τοιαύτη πολιτικὴ τοῦ Στεφάνου Δουσάν ὑπηγορευετο ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν στενῶν δεσμῶν οἱ ὅποιοι ὑφίσταντο μετὰ τῶν Νεμανιδῶν καὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, καὶ τοὺς ὁποίους ὁ Δουσάν ἐκαλλιέργησεν ἀκόμη περισσότερον², ἀλλὰ ἐπίσης ὑπὸ τῆς σφοδρᾶς ἐπιθυμίας του, ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου. Ὅταν ὁ Σέρβος αὐτὸς ἡγεμὼν συνεπλήρωσε τὴν κατάληψιν τῆς Μακεδονίας καὶ ἤρξατο

¹ Bl. G. Ilinski, Značenje Afona u istorii slavianskoj pismennosti, Žurnal Minist. Narodn. Prosvěšćenija, νέα σειρά, 18 (1908), 1-41. N. Smirnov, Značaj Afona u istoriji srpske crkve, Crkva i Život, 1 (1922), ἀρ. 5 καὶ 6. M. Vasić, L'hesychasme dans l'église et l'art des Serbes, Recueil Uspenskij (Παρίσιον 1930), I, 110-123.

² Τὰ ὑπὲρ τῆς μονῆς Χελανδαρίου ἔγγραφα τοῦ Δουσάν βλ. ἐν St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka (Βελιγράδιον 1912), 402 κέξ. B. Korablev, Actes slaves de Chilandar (Πετρούπολις 1915), 457 κέξ. καὶ A. Solovjev, Odabrani spomenici srpskog prava od XII do kraja XV veka (Βελιγράδιον 1926), 122 κέξ. Πρὸς τὸν κατάλογον τῶν ὑπὲρ τοῦ Χελανδαρίου χρυσοβούλλων τοῦ Δουσάν ἐν T. Florinski, Južnye Slavjane i Vizantija vo vtoroj četverti XIV veka (Πετρούπολις 1882), II, 137, σημ. 4.

νά σκέπτεται περὶ τῆς δημιουργίας ἑνὸς βυζαντινο-σερβικοῦ κράτους ὑπ' αὐτόν, και ἀκόμη περὶ καταλήψεως αὐτοῦ τούτου τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου, διέγγωσε καθαρῶς ὅτι, διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδιά του, ἐχρειάζετο τὴν ὑποστήριξιν τῶν Ἑλλήνων ἀρχόντων και τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου εἰς τὰς καταληφθείσας ἐπαρχίας. Διότι ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἐξουσίας του ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου θὰ ἐσήμαινε ὄχι μόνον μίαν *de facto* ἀναγνώρισιν και ὑποστήριξιν τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων τοῦ κράτους του, ἀλλὰ ἐπίσης θὰ ἔδιδε και θρησκευτικὴν τινα χροιάν εἰς τὴν ἀρχὴν του. Οὕτως, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ὁ Δουσάν ἐξεδήλωσε γενναϊόδωρα αἰσθήματα πρὸς τὰς ἐν Μακεδονίᾳ μονάς, ὡς π.χ. τὴν μονὴν Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας, τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας παρὰ τὴν Ζίχναν κ.ἄ.¹

Τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὸ μέγα αὐτὸ κέντρον τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξήσκει τοσαύτην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας και ὄλων τῶν ὀρθοδόξων λαῶν, δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ προσελκύσῃ τὴν ἰδιαιτέραν προσοχὴν τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος. Ἄφ' ἑτέρου ἡ καταστροφὴ τὴν ὁποίαν ἐπέφερον ἡ κάθοδος τῶν Σέρβων εἰς τὰς ἀγιορειτικὰς περιουσίας² και ἡ οἰκειοποίησις πολλῶν ἐξ αὐτῶν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν³, ἠνάγκασαν τοὺς Ἀθωνίτας μοναχοὺς νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν ἰσχυρὸν κατακτητὴν και ἔλθουν εἰς διαπραγματεύσεις μετ' αὐτοῦ μὲ σκοπὸν ὅπως ἐξασφαλίσουν τὴν ἐπικύρωσιν τῶν προνομίων των και τὴν ἀκεραιότητα τῆς κτηματικῆς των περιουσίας τῆς εὐρισκομένης εἰς τὰ σερβοκρατούμενα ἐδάφη.

Οὕτως, εὐθύς μετὰ τὴν πῦσιν τῶν Σερρών (24 Σεπτεμβρίου 1345)⁴, ἡ ὁποία ἐπεσφράγισε τὴν κατάκτησιν τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τῶν Σέρβων, ἀπέστειλεν ὁ Δουσάν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος τὸν λογοθέτην του Χρυσόν. Καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος ὁ Δουσάν εἰς χρυσόβουλλόν του, τὸ ὁποῖον ἀποτε-

¹ Βλ. A. Solovjev - V. Mošin, Grčke povelje srpskih vladara (Βελιγράδιον 1936), 2 - 17, 18 - 21 και 174 - 187. Πρβλ. M. Orbini, Il regno de glí Slavi (Πέξαρο 1601), 260 και T. Florinskij, "Ενθ' ἀν., II, 116 κέξ.

² Βλ. Solovjev - Mošin, "Ενθ' ἀν., 58· 71 κέξ., 88· 48 ἐξ., 98· 43 κέξ. Περὶ ἐπιθέσεως τῶν Σέρβων κατὰ τοῦ Ἁγίου Ὄρους βλ. V. Laurent, Xeropotamou et Saint-Paul. Histoire et légende à l'Athos, Revue historique du sud-est européen, 22 (1945), 280 και 284. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges (Μόναχον 1948), 63· 7.

³ Ἡ κατοχὴ πολλῶν ἀγιορειτικῶν γαιῶν ὑπὸ τῶν Σέρβων κατακτητῶν ἀναφέρεται εἰς σύγχρονα ἔγγραφα. Βλ. Solovjev - Mošin, "Ενθ' ἀν., 32· 43 - 47 και L. Petit, Actes grecs de Chilandar (Πετρούπολις 1911), 334. Πρβλ. P. Lemerle, Philippines et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine (Παρίσιοι 1945), 238 - 239. Τοῦ αὐτοῦ, Actes de Kutlumus (Παρίσιοι 1945), 229.

⁴ Βλ. A. Solovjev, Car Dušan u Serezu, Jugosl. istor. časopis, 1 (1935), 472 - 477.

λεῖ τὴν μόνην πηγὴν μας διὰ τὰ γεγονότα αὐτά, σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς τοῦ Χρυσοῦ ἦτο νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς «ὅπως συνεχῶς ποιῶσιν ὑπὲρ ἐμοῦ [δηλ. τοῦ Δουσάν] πρὸς Θεὸν ἐντεύξεις καὶ ἰκεσίας ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς δηλονότι τῶν ἐν τῷ βίῳ τοῦτῳ ἡμαρτημένων μοι· εἶτα, καὶ ἵνα μνημονεύωσιν ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐν αὐτῷ σεβασμίαις μοναῖς, ἐν τε τοῖς κελλίοις καὶ ἡσυχαστηρίοις καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν καθ' ὅλον τὸ τοιοῦτον ἅγιον ὄρος»¹. Ἀναμφιβόλως τοῦτο ὑπονοεῖ ὅτι ὁ Δουσάν εἶχε ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς Ἀθωνίτας ἐπίσημον ἀναγνώρισιν. Ὅταν δὲ οἱ μοναχοὶ ἀνεγνώρισαν τὸν νέον κύριόν των ὁ Δουσάν ἀπέλυσε κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ 1345 χρυσοβούλλον² ἀπευθυνόμενον πρὸς ὅλας τὰς μονὰς τοῦ Ἁθῶ, διὰ τοῦ ὁποῦ ἐχορήγει τὰ ἐξῆς αἰτηθέντα προνόμια :

1. Νὰ μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος πρὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Δουσάν εἰς τὰς λειτουργίας των³.

2. Νὰ διοικῆται τὸ Ἅγιον Ὄρος συμφώνως μὲ τὰς παλαιὰς διατάξεις καὶ τὰ ἔθιμα αὐτῆς τῆς μοναστικῆς κοινότητος.

3. Νὰ ἐπανέλθουν ὅλα τὰ εὐρισκόμενα ἀθωνικὰ κτήματα περὶ τὴν Καλαμαριάν, τὸν ποταμὸν Στρυμόνα καὶ ἀλλαχοῦ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ οὐδέποτε εἰς τὸ μέλλον νὰ δίδωνται τοιαῦτα κτήματα εἰς τοὺς Σέρβους⁴.

¹ Βλ. Solovjev - Moštin, "Ενθ' ἀν., 30. Ὁ Μιχαὴλ Λάσκαρις ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι πρῶτοι οἱ Ἀθωνῖται προσῆλθον εἰς τὸν Δουσάν ἐπιθυμοῦντες ἐπικύρωσιν τῶν προνομίων των ἀπὸ τὸν νέον κύριόν των καὶ κατόπιν τούτου ἀπέστειλε εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος αὐτὸς τὸν λογοθέτην του Χρυσόν (βλ. M. Lascaris, Vatopedskata gramota na car Ivan Asenja II [Σόφια 1930], 32-33 καὶ Actes serbes de Vatopedi, Byzantinoslavica, 6 [1935-1936], 167). Τὴν αὐτὴν γνώμην φαίνεται νὰ συμμερίζεται καὶ ὁ St. Binon (Les origines légendaires et l'histoire de Xeropotamou et de Saint-Paul de l'Athos [Λουβαῖν 1942], 302). Ἡ πιθανὴ αὐτὴ γνώμη ὁμως παραμένει ἀπλῆ ὑπόθεσις ἐφ' ὅσον στερούμεθα πηγῶν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ζητήματος.

² Βλ. Solovjev - Moštin, "Ενθ' ἀν., 30 κέξ. Περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ χρυσοβούλλου αὐτοῦ συνηγορεῖ καὶ ἡ μνεία περὶ αὐτοῦ εἰς ἄλλο χρυσοβούλλον τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἰβήρων (αὐτόθι, 38· 6-12).

³ Αὐτὴ ἡ παραχώρησις φαίνεται παράξενος. Πιθανὴν ἐξηγήσιν ἔδωκεν ὁ A. Solovjev (Arhiv za pravne i društvene nauke, 28 [1929], 471), ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ὅτι «ὁ Δουσάν, ἂν καὶ εὕρισκετο εἰς πόλεμον μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὠνειρεύετο τὴν ἀνάληψιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τίτλου, ἐν τούτοις ἀνεγνώριζε ἠθικὴν τινα ἐξουσίαν τοῦ νομίμου αὐτοκράτορος, τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου». Κατὰ δὲ τὸν M. Λάσκαριν (Byzantinoslavica, 6 [1935-1936], 167-168), αὐτὴ ἡ παραχώρησις εἶναι νοητὴ ἐφ' ὅσον ὁ Δουσάν δὲν εἶχεν ἀνακηρυχθῆ ἀκόμη αὐτοκράτορ.

⁴ Εἰς ἄλλο ἀντίγραφον τοῦ χρυσοβούλλου αὐτοῦ εὕρεθὲν εἰς τὴν μόνην τῆς Μεγίστης Λαύρας καὶ δημοσιευθὲν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Εὐμορφοπούλου Λαυριώτου ἢ παραγράφος αὐτῆ παραλείπεται (βλ. Ἁλ. Εὐμορφοπούλου Λαυριώτου,

4. Νὰ ἀπαλλαγῶν ὅλα τὰ κτήματα τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους τῶν φόρων καὶ τῶν ἀγγαρειῶν.

5. Νὰ διοικῆται ἡ πόλις τῆς Ἱερισσοῦ ὄχι ὑπὸ μιᾶς κεφαλῆς διορισθείσης ὑπὸ τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος, ἀλλὰ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς καὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους.

6. Τὰ ἀγιορειτικὰ πλοιάρια νὰ ἔχουν δικαίωμα ἀλιείας εἰς τὸν Στρουμόνα, χωρὶς νὰ πληρῶνουν φόρον.

7. Νὰ ἀπαγορευθῆ ἡ ἀπογραφὴ κτημάτων ἀπὸ τὰς ἀρχὰς διὰ φορολογικοὺς σκοποὺς εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ τὴν Ἱερισσό.

Αὐτὸ τὸ «γενικὸν χρυσόβουλλον», τὸ ὁποῖον ἀπεκάλεσεν ὁ Μ. Λάσκαρις «καταστατικὸν χάριτην τοῦ Ἁγίου Ὁρους κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας»¹, δεικνύει καθαρῶς ὅτι οἱ Ἀθωνῖται ἀνεγνώρισαν τὸν Στέφανον Δουσάν καὶ ὡς ἀντάλλαγμα ἔλαβον τὰ ἀνωτέρω προνόμια τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν ἐγγύησιν τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῶν μονῶν των. Τὸ χρυσόβουλλον αὐτὸ δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ καλύψῃ ὅλα τὰ ζητήματα τῶν μονῶν. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον μικρὸν μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ «γενικοῦ χρυσοβούλλου» ἐξέδωκεν ὁ Δουσάν, τῇ παρακλήσει αὐτῶν τούτων τῶν μοναχῶν, ἰδιαίτερα χρυσόβουλλα διὰ τὰς διαφόρους μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Μέχρι σήμερον δύο μόνον ἐξ αὐτῶν, ἀπολυθέντα κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ 1346 μᾶς εἶναι γνωστά· τὸ ἐν ὑπὲρ τῆς μονῆς Φιλοθέου² καὶ τὸ ἄλλο ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἰβήρων³.

Ἄν καὶ οἱ Ἀθωνῖται μοναχοὶ ἐξ ἀνάγκης ἀνεγνώρισαν τὴν σερβικὴν κυριαρχίαν, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐπεθύμουν νὰ διατηρήσουν καλὰς σχέσεις μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μόνον οὕτω δύναται νὰ ἐννοηθῆ διατὶ ἐζήτησαν τὸ δικαίωμα νὰ μνημονεύουν πρῶτον εἰς τὰς λειτουργίας των τὸ ὄνομα τοῦ αυτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου. Ταχέως ὁμως ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ἀδύνατον δι' αὐτοὺς νὰ διατηρήσουν ἀγαθὰς σχέσεις μὲ τὴν Κωνσταντινού-

¹ Ἡ ἐν Ἀθῶν ἱερὰ μὲν Μεγίστη Λαύρα καὶ αἱ πρὸς αὐτὴν αυτοκρατορικαὶ δωρεαὶ καὶ προνόμια. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληγ. Φιλ. Σύλλογος, 29 [1902 - 1905], 119 - 120). Κατὰ τὸν St. Binon τὸ ἀντίγραφον τῆς Λαύρας «offre à nos yeux plus de garanties d'authenticité» καὶ συνεπῶς ἡ παράγραφος περὶ τῆς ἐξώσεως τῶν Σέρβων εἶναι μεταγενεστέρα παρεμβολή (βλ. St. Binon, Deux contributions importants à l'histoire de la Sainte Montagne, Revue d'histoire ecclésiastique, 34 [1938], 301).

² M. Lascaris, Actes serbes de Vatopedi, Byzantinoslavica, 6 (1935 - 1936), 167.

³ Ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Μ. Λάσκαρι, ἀλλὰ παρέμεινε, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀκόμη ἀνέκδοτον. (βλ. M. Lascaris, Revue intern. des études balkaniques, 3 [1936 - 1937], 269).

⁴ Solovjev - Mošin, Ἐνθ' ἀν., 36 - 41.

πολιν και τὸν Δουσάν συγχρόνως. Μὴ δυνάμενοι νὰ πράξουν ἄλλως, λόγῳ τῆς θέσεώς των, συνέδεσαν τὴν τύχην των μετὰ τῶν Σέρβων. Ἀνεγνώρισαν τὸ ὑπὸ τοῦ Δουσάν ἰδρυθὲν Σερβικὸν Πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον ταχέως ἀφωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἔπεμφαν ἀντιπροσωπείαν μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Προῶτον των εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τὴν συγκληθεῖσαν τὴν 14ην Ἀπριλίου τοῦ 1346 εἰς τὰ Σκόπια, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐστέρφη ὁ Δουσάν τσάρος «Σερβίας καὶ Ῥωμανίας»¹. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ αὐτοῦ τοῦ σημαντικοῦ γεγονότος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μεσαιωνικῆς Σερβίας ἐξέδωσεν ὁ Δουσάν ἀριθμὸν τινα χρυσοβούλλων ὑπὲρ τῶν μονῶν τοῦ Ἄθω². Τῇ παρακλήσει τῶν ἰδίων μοναχῶν ἐπεκύρωσεν ὁ Σέρβος ἡγεμὸν τὰ παλαιὰ των προνόμια, ἔχορήγησε μερικὰ νέα καὶ ἡγγυήθη ἀκόμη μίαν φορὰν τὴν ἀσυδοσίαν των.

Διὰ τὴν παγιώσῃ δὲ τὴν φιλίαν του μετὰ τῶν Ἀθωνιτῶν καὶ πραγμα-

¹ Βλ. St. Novaković, Zakonik Stefana Dušana (Βελιγράδιον 1898), 5. Πρὸβλ. N. Radojčić, Srpski državni sabori u srednjem veku (Βελιγράδιον 1940), 124 - 125.

² Ἐξ αὐτῶν γνωρίζομεν τὰ ἐξῆς περιλαμβανόμενα εἰς τὴν ἐκδοσιν τῶν Solovjev-Mošin ("Ἐνθ' ἄν., 42 κέξ), VII. Ἰβήρων ('Ἀπρ. 1346), VIII. Φιλοθέου ('Ἀπρ. 1346), IX. Ζωγράφου ('Ἀπρ. 1346), XI. Βατοπεδίου (Μαΐου 1346), XII. Ξηροποτάμου ('Ἀπρ. - Μαΐου 1346), XIV. Ἐσφιγμένου ('Ἀπρ. 1346 - Δεκ. 1347). Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν χρυσοβούλλων αὐτῶν ἐγένετο ἀντικείμενον πολλῶν συζητήσεων. Κατὰ τὸν D. Anastasijević (Byzantion, 12 [1937], 631 καὶ Esfigmeniske akty cara Dušana, Annales de l'Institut Kondakov, 10 [1938], 58) τὸ ὑπ' ἀριθ. XIV ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Δουσάν, ἀλλὰ εἶναι βυζαντινὸν ἀπολυθὲν ὑπὸ Ἀνδρονίκου Β', ἐνθ' κατὰ τὸν St. Binon ("Ἐνθ' ἄν., 309) πρόκειται περὶ πλαστοῦ. Ὁ St. Binon ("Ἐνθ' ἄν., 304, 307 - 308, 311 καὶ Les origines légentaires, 122) θεωρεῖ ἐπίσης πλαστὸν τὸ ὑπ' ἀριθ. XI ὑπὲρ τῆς μονῆς Βατοπεδίου, καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. VII ('Ἰβήρων), VIII (Φιλοθέου), XII (Ξηροποτάμου), XIII ('Ἐσφιγμένου) ἔχουν διασωθῆ εἰς ὑποπτον μορφήν. Κατὰ τὸν D. Anastasijević (Byzantion, 12 [1937], 637) τὸ ὑπ' ἀριθ. XIII ἔχει λανθασμένως χρονολογηθῆ ὑπὸ τῶν A. Solovjev καὶ V. Mošin ("Ἐνθ' ἄν., 94) καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐσωτερικῶν στοιχείων καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀπελύθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1348. Εἰς μεταγενέστερον δημοσίευσμά του ὁ V. Mošin ἀπέρριψε τὴν θεωρίαν τοῦ Anastasijević καὶ ὑπεστήριξε τὴν παλαιὰν ἄποψιν ὅτι δηλ. τὸ χρυσοβούλλον ἐξεδόθη εἰς τὴν ἐν Σκοπίοις γενικὴν συνέλευσιν τὸ 1346 (βλ. V. Mošin, Akti iz svetogorskih arhiva, Spomenik Srpsk. Kralj. Akad., 91 [1939], 252, σημ. 8). Ὁ V. Mošin ("Ἐνθ' ἄν., 227, σημ. 32) ἐξέφρασεν ἐπίσης τὴν γνώμην ὅτι τὸ ὑπ' ἀριθ. IX (Ζωγράφου) δὲν εἶναι τὸ πρωτότυπον ἀλλὰ «πιθανῶς ἀντίγραφον ἢ πλαστὸν». Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκδόσεως χρυσοβούλλων εἰς τὰς γενικὰς συνελεύσεις (sabor) εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Σερβίαν βλ. A. Solovjev, Dva priloga proučavanu Dušanove države, Glasnik Skop. Naučn. Društva, 2 (1926), 2 - 46 καὶ T. Garanovski, Istorija srpskog prava u nemanjičkoj državi (Βελιγράδιον 1931), I, 175.

τοποίηση παλαιὸν πόθον ὅπως ἴδῃ τὸν τόπον ἔνθα ὁ πρόγονός του Στέφανος Νεμάνια, ὁ περικλεῆς Ἅγιος Συμεὼν τῶν Σέρβων, διήλθε τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του, ἀπεφάσιεν ὁ Δουσάν ὅπως ἐπισκεφθῆ τὸ Ἅγιον Ὄρος αὐτοπροσώπως.

Οὕτω, τὸ 1347, ὁ Σέρβος ἡγεμὼν ἀφίχθη μετὰ τῆς συζύγου του Ἑλένης καὶ τοῦ υἱοῦ του Οὕρεσι εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, προσκομίζων πολῦτιμα δῶρα τὰ ὁποῖα προσέφερεν εἰς τὰς διαφόρους μονὰς¹. Τὸ ἄβατον², ἡ ἀρχαιόθεν ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ Ἄθω ἰσχύουσα ἀπαγόρευσις τῆς εἰσόδου γυναικῶν, ἐλησμονήθη τότε. Εἰς ὅλας τὰς μονὰς ἐπέδειξε τὸ αὐτοκρατορικὸν ζεῦγος μεγάλην ἐλευθεριότητα³· ἰδίως δὲ πρὸς τὴν σερβικὴν μονὴν τοῦ Χελανδαρίου. Ἡ ἀνάμνησις τῆς ἀποδημίας των διασώζεται μέχρι τῶν ἡμερῶν μας εἰς πλῆθος παραδόσεων τῶν Ἀθωνιτῶν μοναχῶν κάθε ἐθνικότητος³. Ἡ μεγάλη

¹ Βλ. B. Korablev, Actes slaves de Chilandar, 494-495. Ὁ Δουσάν καὶ ἡ σύζυγός του Ἑλένη πρέπει νὰ εἶχον ἔλθει εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος πρὸ τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1347, διότι κατέχομεν ἐνθύμησιν τοῦ γέροντος Ἰωαννικίου, φέρουσαν χρονολογίαν 6855 (1346-1347), εἰς χειρόγραφον τὸ ὅποιον ἔγραψε διὰ τὴν αὐτοκράτειραν Ἑλένην εὐρισκομένην τότε εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος (βλ. L. j. Stojanović, Stari srpski zapisi [Βελιγράδιον 1905], III, 40, ἀρ. 4939). Οἱ ὑψηλοὶ ἐπισκέπται παρέμειναν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ ἐπομένου ἔτους. Πρέπει δὲ νὰ εἶχον ἀναχωρήσει πρὸ τῆς 29ης Ἀπριλίου 1348, διότι κατέχομεν χρυσόβουλλον τοῦ Δουσάν μετὰ αὐτὴν τὴν ἡμερομηνίαν ἐκδοθὲν ἐν Πρισερένη (βλ. Fr. Miklosich, Monumenta serbica [Βιέννη 1858], 139). Περὶ τῆς ἀποδημίας τοῦ Δουσάν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος βλ. κυρίως T. Florinski, Ἐνθ' ἀν., II, 134 κέξ. καὶ Pamjatniki zakonodateljnoj dĵateljnosti Dušana (Κίεβον 1888), 80. Γ. Σμουρνάκη, Τὸ Ἅγιον Ὄρος (Ἀθῆναι 1903), 88. Κ. Βλάχου, Ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω (Βόλος 1903), 60-61. Ν. Βέη, Ἄθως, Ἐγκυκλ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη, I, 423β-424α. Τὸ γνωστὸν «svoden hrisonul» τοποθετεῖ ἐσφαλμένως τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Δουσάν εἰς τὸ ἔτος 1351 (βλ. Solovjev-Mošin, Ἐνθ' ἀν., 366). Τὸ «svoden hrisonul» εἶναι κατὰ τὸν Α. Stoilov, ὁ ὁποῖος τὸ ἔχει μελετήσει καὶ ἀναλύσει φιλολογικῶς καὶ παλαιογραφικῶς, «συμπλήμα γενόμενον ἐπὶ τῇ βάσει αὐθεντικῶν ἰσως χρυσοβούλλων τῶν ἀναφερομένων αὐτοκρατόρων [δηλ. Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, τοῦ τσάρου τῶν Βουλγάρων Ἰωάννου, τοῦ Στεφάνου Δουσάν καὶ τοῦ δεσπότη Οὐγκλεσι] καὶ συνταχθὲν οὐχὶ πρὸ τοῦ ΙΖ' καὶ οὐχὶ μετὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα» (βλ. A. Stoilov, Svoden hrisonul za istoriata na Zografskija monastyr, Sbornik v čest na V. N. Zlatarski [Σόφια 1925], 452). Ἐπίσης ἀσθαιρέτως ὁ C. Hopf (Gesch. Griechenlands, I, 445b) θέτει τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Δουσάν εἰς τὸ ἔτος 1345. Ἀπὸ τὰ δωρηθέντα ἀντικείμενα εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὑπὸ τοῦ Δουσάν σώζεται μεταξύ ἄλλων καὶ ἓνας σταυρὸς εἰς τὸ καθολικὸν τοῦ Φιλοθέου (βλ. G. Millet-J. Pargoire-L. Petit, Recueil des inscriptions chrétiennes du Mont Athos [Παρίσιον 1904], I, 98, ἀρ. 299).

² Περὶ τοῦ ἀβάτου βλ. Κ. Μ. Πάλλη, Περὶ τοῦ ἀβάτου τῶν μοναστηρίων κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (Ἀθῆναι 1908).

³ Ὁ Γ. Σμουρνάκης (Ἐνθ' ἀν., 88) γράφει ὅτι, συμφώνως μετὰ ἀθωνικῶν παραδόσεων, ὁ Δουσάν ὅταν ἐπισκέφθη τὸ Ἅγιον Ὄρος «ἐφιπλος ἀνερχομένη ἐπὶ τῆς

δὲ γενναιοδωρία των τοὺς ἔθεσε μεταξὺ τῶν κτητόρων καὶ εὐεργετῶν διαφόρων μονῶν ὡς π.χ. τῆς μονῆς Ἑσφιγμένου¹ τῆς μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονος², τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου³ καὶ φυσικῶς τῆς σερβικῆς μονῆς τοῦ Χελανδαρίου καὶ τοῦ ἐν Καρυαῖς κελλίου τοῦ Ἁγίου Σάββα⁴. Εἰς τὸ συνοδικὸν τῆς μονῆς τῆς Μεγίστης Λαύρας μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ «*Στεφάνου τοῦ ἀοιδίμου καὶ μακαρίτου δεσπότης πάσης Σερβίας, τοῦ πάντα μὲν τὸν βίον καλῶς καὶ θεοφιλῶς διαβιβάσαντος, ἐλεημοσύνας δὲ μάλιστα διατρέφαντος. Ὡς γενομένου πολλοῖς μὲν ἀπόροις ποριστήν, πολλοῖς δὲ ἀδικουμένοις προστάτην, κτήτορός τε ἢ μᾶλλον πατρὸς ἐκκληροῦντος τόπον εἰς ὅλον τοῦτο τὸ καθ' ἡμᾶς Ἅγιον Ὄρος, ὅλαις χερσὶν ἐπικρατοῦντος καὶ συνιστῶντος αὐτό, καὶ λόγοις καὶ πράγμασιν ἐπαροῦντος ἡμῖν, τοῦ ὡς ἀληθῶς χριστιανικωτάτου καὶ φιλομονάρχου ἀθέντου*»⁵.

Τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Δουσάν καὶ τῆς συζύγου του Ἑλένης εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος μνημονεύουν ἑλληνικαὶ καὶ σερβικαὶ σύγχρονοι πηγαί* αὕτη περιγράφεται ὅμως κάλλιστα εἰς σερβικὸν χρυσόβουλλον τοῦ Δουσάν ἐκδοθὲν τὸ 1348

κορυφῆς τοῦ Ἄθωνος, ἐνθα ἐνέπηξε τὴν τροπαιοφόρον αὐτοῦ σημαίαν, ἥτις εὐρηται ἐν τῇ Καθολικῇ τῆς Μονῆς Χελανδαρίου, περιειλιγμένη περὶ τὸν κοντὸν αὐτῆς. Περὶ τῆς σημαίας αὐτῆς βλ. αὐτόθι, 492-493 καὶ P. P o p o v i ć, Iz hilendarske riznice, Prilozi za književnost, 18 (1938), 356-359. Πρβλ. T. Florinski j, Južnye Slavjane, II, 137. Δι' ἄλλας παραδόσεις βλ. Γ. Σμυρνάκη, Ἐνθ' ἄν., 499. R. M. Dawkins, The Monks of Athos (Λονδῖνον 1936), 356. Fr. D ö l g e r (ἐκδ.) Mönchsland Athos (Μόναχον 1943), 70.

¹ Βλ. S o l o v j e v - M o š i n, Ἐνθ' ἄν., 150.

² Βλ. Akty russkago na svjatom Afoně monastyrja sv. velikomučenika i cēlitelja Pantelejmona (Κίεβον 1873), 253, ἀρ. 47. Γνωρίζω τὸ βιβλίον αὐτὸ μόνον ἐκ τῆς μελέτης τοῦ A. S o l o v j e v, Histoire du monastère russe au Mont-Athos, Byzantion, 8 (1933), 225, σημ. 3. Συμφώνως μὲ ἀγιορειτικὰς παραδόσεις, ὁ Δουσάν ἐδώρησεν εἰς τὴν ρωσικὴν μονὴν λείψανα τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος (βλ. V. M o š i n, Spomenik, 91 [1939], 253 καὶ 255-256).

³ Βλ. P. Lemerle, Actes de Kutlumus, 112 καὶ 116. Αἱ δωρεαὶ τοῦ Δουσάν πρὸς τὴν μονὴν Κουτλουμουσίου ἀναφέρονται καὶ εἰς ἐγγραφοῦν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νείλου (Ὀκτ. 1386). Βλ. αὐτόθι, 144' 33, 51.

⁴ Βλ. St. Novaković, Zakonski spomenici, 473. Πρβλ. R. Grujić, Carica Jelena i čelija Sv. Save u Kareji, Glasnik Skopskog Naučnog Društva, 14 (1935), 33-42 καὶ S. Troički, Ktitorsko pravo u Vizantiji i u nemanjččkoj Srbiji, Glas, 168 (1935), 97.

⁵ D. Anastasijević, Srpski arhiv Laure atonske, Spomenik, 56 (1922), 17. Τὰ ὀνόματα τοῦ Δουσάν καὶ τῆς συζύγου του Ἑλένης ἀναφέρονται ἐπίσης εἰς τὸ ἱερὸν βιβλίον τῆς ἰδίας μονῆς (βλ. αὐτόθι, 17).

⁶ Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθειῶν πηγῶν (σ. 06, σημ. 1) ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Δουσάν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν «Λόγον ἐγκωμιστικὸν εἰς Γρηγόριον Παλαμᾶν» ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου (Migne, PG, 151, στ. 615).

ὑπὲρ τῆς μονῆς Χελανδαρίου, τὸ ὁποῖον μᾶς πληροφορεῖ πρῶτον ὅτι ὁ Δουσάν ἀπὸ πολλοῦ εἶχεν αἰσθανθῆ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐπισκεφθῆ τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ ἔπειτα ἀφοῦ ἔλαβε τὴν εὐλογία τῶν ἁγίων πατέρων, περιηγήθη ὁλόκληρον τὸν Ἄθω καὶ προσεκύνησεν ὅλας τὰς μονὰς καὶ ἐχορήγησεν εἰς αὐτὰς μεγάλας δωρεάς, συνισταμένας μάλιστα εἰς χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη λατρείας, πολύτιμα ἄμφια καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ἀξίας¹. Πλέον ὅμως περιώνυμος ὑπῆρξεν ἡ ἐπίσκεψις του εἰς τὴν σερβικὴν μονὴν τοῦ Χελανδαρίου, τὴν ὁποίαν ἐπισκέφθη καὶ διὰ δευτέραν φορὰν κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του. Πλησίον τῆς «ἐλαίας τοῦ τσάρου» ὑπὸ τὴν ὁποίαν πιστεύεται ὅτι ἀνεπαύθη ὁ Δουσάν, εὐρίσκεται ἓνας σταυρὸς ἐπὶ μιᾶς λιθίνης βάσεως. Συμφῶνως μὲ τὰς τοπικὰς παραδόσεις, οἱ μοναχοὶ τοῦ Χελανδαρίου ὑπεδέχθησαν εἰς τὴν τοποθεσίαν αὐτὴν τὸν Δουσάν μετὰ τῆς συζύγου του καὶ τοῦ υἱοῦ του².

Τὰ σερβικὰ χρυσόβουλλα τὰ ὁποῖα ἐξέδωκεν ὁ Δουσάν ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Χελανδαρίου κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, μαρτυροῦν περιτρώτως τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος πρὸς τὴν μονὴν αὐτὴν³. Πλὴν τῶν πολυαριθμῶν σκευῶν λειτουργίας τὰ ὁποῖα ἐδώρησεν εἰς αὐτὴν, ἠῤῥησε τὴν κτηματικὴν τῆς περιουσίαν καὶ διὰ χρυσοβούλλου καθώρισεν τὰ ὄρια αὐτῆς. Προσεπάθησε δὲ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς διαφορὰς μεταξὺ τοῦ Χελανδαρίου καὶ τῆς μονῆς Ζωγράφου, Ἐκ τοῦ γνωστοῦ «svoden hrisovnu»⁴, πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Δουσάν συνεβίβασεν τὰ δύο μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ὡς γνωστὸν εὐρίσκοντο εἰς διενέξεις λόγῳ κτηματικῶν διαφορῶν καθ' ὄλον τὸν ΙΔ' αἰῶνα⁵. Τὸ αὐτὸ ἔγγραφο μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Δουσάν προσεκά-

¹ Βλ. B. Korabiev, Actes slaves de Chilandar, 494.

² Ἀρχ. Leonid, Istoričeskoe opinasie Hilandara (Μόσχα 1868), 67. Γνωρίζω τὸ ἔργον αὐτὸ μόνον ἀπὸ παραπομπὴν τοῦ T. Florinskij, Ἐνθ' ἄν., II, 137.

³ Βλ. δύο χρυσόβουλλα τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τῆς μονῆς Χελανδαρίου ἐκδοθέντα τὸ 1348 (B. Korabiev, Ἐνθ' ἄν., 493-497 καὶ A. Solovjev, Odabrani spomenici, 132-135). Βλ. ἐπίσης τὸ ἔγγραφο δωρεᾶς χωρίου εἰς τὸ κελλίον τοῦ Ἁγίου Σάββα παρὰ τὰς Καρυάς. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἐξεδόθη ἐν Περλεπέ τὸ 1348, ἀλλὰ ἡ δωρεὰ εἶχε γίνει, ὡς φαίνεται, ὅταν ὁ Δουσάν εὐρίσκετο εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος (βλ. B. Korabiev, Ἐνθ' ἄν., 498-501 καὶ V. Mošin, Spomenik, 91 [1939], 223). Τὰ χρυσόβουλλα τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τοῦ Χελανδαρίου φέροντα ἡμερομηνίαν 12 Δεκεμβρίου 1347 καὶ 26 Ἀπριλίου 1348 θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ V. Mošin (Ἐνθ' ἄν., 223, σημ. 11) ὡς πλαστά. Τὸ κείμενον τῶν δύο αὐτῶν χρυσοβούλλων εἶναι προσιτὸν ἐν B. Korabiev, Ἐνθ' ἄν., 489-493, 501-505. Τὸ τελευταῖον ἔχει ἀναδημοσιευθῆ μεθ' ἑλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἐν Solovjev - Mošin, Ἐνθ' ἄν., 336-351.

⁴ Solovjev - Mošin, Ἐνθ' ἄν., 366.

⁵ Ἡ πλέον γνωστὴ εἶναι ἡ περὶ τοῦ μύλου τοῦ Χάνδακος. Βλ. Fr. Dölger, Die Mühle von Chandax. Untersuchung über vier unechte Kaiserurkunden, Εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου (Ἄθῃναι 1935), 13-27. Πρβλ. St. Binon, Revue d'hist. eccl., 34 (1938), 304-305.

λεσε κατὰ τὴν διαμονὴν τοῦ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος τὸν ἡγούμενον τοῦ Ζωγράφου Γρηγόριον ὅπως προσέλθῃ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Χελανδαρίου. Ὅταν αὐτὸς ἦλθε, τότε ὁ Δουσάν τοῦ ἐξήτησε νὰ τοῦ δείξῃ ὅλα τὰ παλαιὰ χρυσόβουλλα καὶ πατριαρχικά γράμματα τὰ ὅποια κατεῖχεν ἡ μονή του. Ἐφοῦ ὁ Γρηγόριος ἔδειξε δύο χρυσόβουλλα, ἐν ἑλληνικὸν καὶ τὸ ἄλλο σλαβικόν, ὁ Δουσάν καθώρισε διὰ χρυσοβούλλον τὰ ὄρια τῶν διαφιλονικουμένων ἐδαφῶν πρὸς ὄφελος ὅμως τοῦ Χελανδαρίου, ἀλλ' ἔδωκεν ὡς ἀποζημίωσιν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ζωγράφου τὰ περὶ τὸν Στρυμόνα χωρία Κρούσεβο καὶ Σωτήρ, ἀπαλάσσωσιν αὐτὰ συγχρόνως ἀπὸ κάθε καταβολῆν φόρων¹.

Τὸ «svoden Irlisovul» εἶναι ἀσφαλῶς πηγὴ ὑπόπτου γνησιότητος, ἐφ' ὅσον θέτει τὴν ἀποδημίαν τοῦ Δουσάν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος εἰς τὸ ἔτος 1351, καὶ ἀναφέρει Γρηγόριόν τινα ὡς ἡγούμενον τῆς μονῆς Ζωγράφου κατὰ τὰ ἔτη 1347 - 1348, ἐνῶ γνωρίζομεν ἐξ ἄλλων ἀξιόπιστων πηγῶν ὅτι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἡγούμενος τῆς μονῆς ἦτο ὁ Μακάριος². Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν αἱ εἰδήσεις τοῦ «svoden Irlisovul» ὡς στερούμεναι πάσης ἱστορικῆς ἀληθείας, διότι εἶναι λογικὸν νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ὁ Δουσάν ἀπεπειράθη νὰ συμβιβάσῃ τὰς δύο φιλονικούσας σλαβικὰς μονάς. Ἐνδειξὴν τούτου ἀποτελεῖ καὶ ἡ σερβικὴ μετάφρασις τοῦ Πρακτικοῦ τοῦ Χελανδαρίου, ἡ ὁποία ἐγένετο πιθανῶς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς πρὸς λύσιν τῶν κτηματικῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν μονῶν³.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπισκέψεώς του ὁ Δουσάν ἐξέδωκε πολλὰ χρυσόβουλλα ὑπὲρ τῶν διαφορῶν μονῶν. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ὑπὲρ τοῦ Χελανδαρίου χρυσοβούλλων του, διασώζονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, ἐν χρυσόβουλλον ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Ἐσφιγμένου⁴, ἐν ὑπὲρ τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου⁵ (ἀμφότερα ἀπολυ-

¹ Βλ. Solovjev - Mošin, "Ενθ' ἄν.", 369. Ἡ αὐτὴ πηγὴ ἀναφέρει ὅτι ὁ Δουσάν κατέστρεψε ἑξ ἔγγραφα τῆς μονῆς Ζωγράφου (αὐτόθι, 373). Κατὰ τὸν V. Mošin (Spomenik, 91 [1939], 171 - 172 καὶ Povelja cara Dušana o selu Lušcu, Jugoslovenski istoriski časopis, 6 [1939], 116) τὸ ἀπολεσθὲν πρωτότυπον τοῦ ἐγγράφου τῆς μονῆς Ζωγράφου φέρον χρονολογίαν 1049 καὶ τοῦ προστάγματος τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' (1330), τὸ ὅποιον ἤρχισε τὴν ἔριδα μεταξὺ Χελανδαρίου καὶ Ζωγράφου, ἦσαν πιθανῶς μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τὰ ὅποια κατέστρεψεν ὁ Δουσάν.

² Βλ. L. Petit, Actes grecs de Chilandar, 287 (πρῶξις τοῦ ἀγιορειτικοῦ συμβουλίου ἀπὸ Δεκεμβρίου 1347). Solovjev - Mošin, "Ενθ' ἄν.", 346 - 347 (χρυσόβουλλον τοῦ Δουσάν μετ' ἡμερομηνίαν 26 Ἀπριλίου 1348). Τὸ χρυσόβουλλον ὅμως αὐτὸ θεωρεῖται ὡς πλαστὸν ὑπὸ τοῦ V. Mošin (Spomenik, 91 [1939], 223, σημ. 11).

³ Βλ. V. Mošin, Das Datum des Praktikon von Chilandar, Byz.-Neugr. Jahrb., 14 (1937 - 1938), 116 καὶ Spomenik, 91 (1939), 201 καὶ 202.

⁴ Solovjev - Mošin, "Ενθ' ἄν.", 100 κέξ.

⁵ Αὐτόθι, 116 κέξ.

θέντα κατὰ μῆνα Δεκέμβριον τοῦ 1347) καὶ ἐν ὑπὲρ τῆς μονῆς Βατοπεδίου, ἀπολυθὲν κατὰ μῆνα Ἀπριλίον τοῦ 1348¹. Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν ἀνήκουν πιθανῶς ἐπίσης δύο ἀχρονολόγητα προστάγματα τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται εἰς τὸν Δουσάν. Τὸ ἐν ἐξεδόθη ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου καὶ δι' αὐτοῦ χορηγεῖ ὁ Δουσάν ἐτήσιον ἐπίδομα πεντακοσίων βενετικῶν ὑπερπύρων ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς σωτηρίας τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ὑψηλοτάτου υἱοῦ του κράλη Οὔρσεσι εἰς ὃν ἀνατίθενται πάντα τὰ κτητορικὰ δίκαια τῆς μονῆς². Τὸ ἄλλο, φέρον τὸ μηνολόγιον σερβιστί, εὐρέθη εἰς τὴν μονὴν τοῦ Κουτλουμουσίου ἐσχάτως καὶ δι' αὐτοῦ ὁ Σέρβος ἡγεμὼν ἀπαλλάττει ὅλα τὰ ἀγιορειτικὰ μετόχια τοῦ *ποριατικοῦ*³. Κατὰ τὸν P. Lemerle τὸ ἐν λόγῳ πρόσταγμα «se presente comme un complément au celebre <chrysobulle général> adressée par Dušan au vingt convents de l'Athos»⁴. Ἄλλα ἔγγραφα τοῦ Δουσάν χρονολογούμενα ἀπὸ τὴν περίοδον αὐτὴν δὲν εἶναι γνωστά. Ἐναμφιβόλως ὅμως εἶχον ἐκδοθῆ καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα, εἴτε ἔχουν καταστραφῆ, εἴτε παραμένουν ἀκόμη ἄγνωστα εἰς τὰ ἀγιορειτικὰ ἀρχεῖα⁵.

¹ Αὐτόθι, 138 κξξ. Ὁ St. Binon (Ἐνθ' ἀν., 307-308, 311) ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ἡ παρούσα μορφή τοῦ χρυσοβούλλου αὐτοῦ φέρει ἴχνη μεταγενεστέρων παρεμβολῶν. Ἐκτὸς τούτων ὑπάρχει καὶ ἐν χρυσοβούλλῳ τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἐκδοθὲν κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ 1348 (Solovjev - Mošin, Ἐνθ' ἀν., 124 κξξ.). Κατὰ τοὺς D. Anastasijević (Byzantion, 12 [1937], 634). Fr. Dölger (Einfängerausstellung in der byzantinischen Kaiserkanzlei? Archiv für Urkundenforschung, 15 [1938], 395, 409-410) καὶ St. Binon (Ἐνθ' ἀν., 311) τὸ χρυσοβούλλον αὐτὸ εἶναι μᾶλλον πλαστόν. Ὁ V. Mošin (Spomenik, 91 [1939], 221-230) ὑπεστήριξεν ἐκ νέου τὴν γνησιότητα τοῦ ἐγγράφου τούτου, ἀλλ' ἐπεκρίθη καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ Fr. Dölger (Byz. Zeitschrift, 40 [1940], 134, 137), ὁ ὁποῖος ἐξέφρασεν ἐπίσης τὴν γνώμην ὅτι καὶ τὰ σερβικὰ χρυσοβούλλα τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τῆς αὐτῆς μονῆς μετ' ἡμερομηνίαν 12 Ἰουνίου 1349 εἶναι μᾶλλον πλαστά. Πρβλ. καὶ τὴν βιβλιοκρισίαν τῆς μελέτης τοῦ V. Mošin ὑπὸ G. Ostrogorsky ἐν Annales de l'Institut Kondakov, 11 (1940), 271-274.

² Solovjev - Mošin, Ἐνθ' ἀν., 148-151. Κατὰ τὸν N. Βέην (Vizant. Vremennik, 20 [1913], 311 καὶ Ἐγκ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη, I, 423β) τὸ πρόσταγμα αὐτὸ ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς συζύγου τοῦ Δουσάν Ἐλένης. Ἡ χρῆσις ὅμως τῆς ἐκφράσεως «ἡ βασιλεία μου», τὸσον κοινῆς εἰς τὰ ἔγγραφα τοῦ Δουσάν καὶ ὀρισμέναι ἄλλαι ἐνδείξεις ἔπεισαν τοὺς A. Solovjev καὶ V. Mošin (Ἐνθ' ἀν., 148) νὰ ἀποδώσουν τὸ ἐν λόγῳ πρόσταγμα εὐλόγως εἰς τὸν Δουσάν.

³ A. Solovjev - P. Lemerle, Trois chartes des souverains serbes conservées au monastère de Kutlumus (Mont Athos), Annales de l'Institut Kondakov, 11 (1939), 130. Ἐπίσης ἐν P. Lemerle, Actes de Kutlumus, 229-230.

⁴ Αὐτόθι, 229.

⁵ Π.χ. χρυσοβούλλον τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τῆς μονῆς Δοχειαρίου, ἐκδοθὲν πιθανῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, ἀναφέρεται εἰς μεταγενέστερον χρυσοβούλλον τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τῆς αὐτῆς μονῆς. Βλ. Solovjev - Mošin, Ἐνθ' ἀν., 170. Διὰ τὸ ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος χρυσοβούλλον τοῦ Δουσάν βλ. ἀνωτέρω σημ. 1.

Όταν έπεσκέφθη ὁ Δουσάν τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἔζη ἐκεῖ μία ἀπὸ τὰς πλέον ἔξεχούσας φυσιογνωμίας τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, πρωτηγωνίστησεν εἰς τὴν ἔριδα μεταξὺ τῶν Ἑσυχαστῶν καὶ τῶν Βαρλααμιτῶν¹. Οἱ Ἑσυχασταί, οἱ ὁποῖοι ἦσαν τότε ἰσχυρότατοι εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἐξήσκουν σημαντικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἐκεῖ Σέρβων μοναχῶν καὶ ἐν γένει ἐπὶ τοῦ σερβικοῦ κλήρου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἥδη τοῦ Ἁγίου Σάββα². Ἀκόμη καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Δουσάν φέρει ἴχνη ἐπιδράσεως ἀπὸ τὰς δοξασίας τῶν Ἑσυχαστῶν. Αὐτὸ φαίνεται εἰς τὰ πρῶτα ἄρθρα τοῦ περιφήμου του *Κώδικος* (*Zakonik*), ἔνθα ὁμιλεῖ ἐναντίον τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν αἰρέσεων ὡς καὶ περὶ ἐκκαθαρίσεως τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας³. Ἐκτὸς τούτου, τὸ γεγονός ὅτι προϋτίμησε τὰ ἔργα τοῦ γνωστοῦ Ἑσυχαστοῦ Ματθαίου Βλάσταρι ὡς βάσιν τοῦ νομοθετικοῦ του ἔργου ἀντὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ μεγάλου νομομαθοῦς, δεδηλωμένου ὅμως Βαρλααμίτου, Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, ὑποδεικνύει, κατὰ τὸν Α. Solovjev, τὴν συμπάθειαν τὴν ὁποίαν ἔτρεφεν ὁ Δουσάν πρὸς τοὺς Ἑσυχαστάς⁴.

Οἱ Ἑσυχασταὶ ἀπετέλουν τὴν πλειοψηφίαν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ ἀρχηγὸς τῶν Γρηγορίων Παλαμᾶς εἶχε πράγματι μεγάλην δύναμιν. Ὁ Στέφανος Δουσάν, πραγματιστὴς ὡς ἦτο πάντοτε εἰς τὴν πολιτικὴν του, καὶ γνωρίζων καλῶς τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, τὸν συνήντησε προσωπικῶς καὶ συνδιελέχθη μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν περιόδον του εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος⁵. Κατὰ τὸν ἐγκωμιαστήν τοῦ Παλαμᾶ, ὁ Δουσάν ἀναφέρεται ὡς «πάντα κάλων κινῶν καὶ πᾶσαν μειῶν λόγου πεῖραν ὥστε τὸν μέγαν [δηλ. Παλαμᾶν] πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπάσσειν»⁶, διότι, ἐπιτυγχάνων τοῦτο, θὰ ἐκέρδιζε τὴν συμπάθειαν τῶν Ἑσυχαστῶν καὶ συνεπῶς θὰ ἐξησθένιζε τὴν θέσιν τοῦ ἀντιπάλου του αὐτοκράτορος Καντακουζηνοῦ,

¹ Ἡ κυρία βιβλιογραφία περὶ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ τῶν Ἑσυχαστῶν ἀναφέρεται ἐν G. Georgiades Arnakis, Gregory Palamas Among the Turks and Documents of His Captivity as Historical Sources, Speculum, 26 (1951), 116, σημ. 2.

² Βλ. M. Vasić, L'hésychasme dans l'église et l'art des Serbes, Recueil Uspenskiij, I, 110 - 123.

³ Βλ. ἰδίως ἄρθ. 6 καὶ 11 (St. Novaković, Zakonik Stefana Dušana, 11 - 12, 14 - 16).

⁴ A. Solovjev, Zakonodavstvo Stefana Dušana (Σκόπια 1928), 80 - 81. Πρβλ. A. Solovjev, L'œuvre juridique de Methieu Blastares, Studi bizantini i neoellenici, 5 (1939), 698 - 707.

⁵ Κατὰ τὸν Α. Solovjev (Zakonodavstvo, 68, σημ. 2) ὁ Δουσάν συνδιελέχθη μετὰ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, τὴν ὁποίαν εἶχε μάθει κατὰ τὴν ἑπταετῆ διαμονὴν του (1314 - 1321) εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πάντως αὐτὸ εἶναι ἀπλῆ ὑπόθεσις καὶ δὲν ὑποστηρίζεται ὑπὸ τῶν πηγῶν.

⁶ Πατριάρχου Φιλοθέου, Λόγος ἐγκωμιαστικὸς (Migne, PG, 151, στ. 615).

μεταξὺ τῶν κυρίων ὑποστηρικτῶν τοῦ ὁποίου ἦσαν οἱ Ἑσυχασταί¹. Ὁ Δουσάν προέτεινε εἰς τὸν Παλαμᾶν νὰ διακόψῃ τὰς σχέσεις του μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν και νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς τὴν Σερβίαν ἔνθα θὰ ἐλάμβανεν ὡς ἀμοιβὴν ἀξιώματα, γαίας και χρήματα. Ὅταν ὁ Παλαμᾶς ἠρνήθη ὅλα αὐτά, τότε «ἐπὶ δευτέραν ἰκεσίαν ἐτράπετο [δηλ. ὁ Δουσάν] προστιθείς τι και βίας ὥστε τὴν Κωνσταντίνου και αὐθις καταλαβόντα τὸν μέγαν πρεσβευτὴν αὐτῷ γενέσθαι πρὸς βασιλέας»². Δυστυχῶς οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς φύσεως αὐτῆς τῆς προταθείσης ἀποστολῆς. Ὁ ἐγκωμισταὴς ὅμως τοῦ Παλαμᾶ γράφει ὅτι «τὸ δ' ἦν ἀντικρὺς προσωπεῖον μᾶλλον τοῦ κεκρυμμένου τὸ τῆς προσβείας, ἀλλ' οὐκ αὐτὴ τοῦ πράγματος ἡ ἀλήθεια· οὐδὲ γὰρ ἐβούλετο νεοπαγῆ και κραδαινομένην ἔτι τῆς τῶν Ῥωμαίων γῆς τὴν ἀρχὴν κεκτημένος, τὸν μέγαν ἐκεῖνον [δηλ. Παλαμᾶν] παρ' ἐκεῖνη κεκτησθαι, ζώπυρον οἶονεὶ τῆς βασιλείας ὄντα Ῥωμαίων, και ὄραστα δυνάμενον τὴν πρὸς ἐκείνους τῆς εὐνοίας τῶν οἰκείων αὐθις ἀνάφαι φλόγα, τηλικούτον ὄντα και πράγμασιν ἅμα και λόγος»³. Ἀπὸ τὴν ἰδίαν πηγὴν μανθάνομεν ὅτι κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1348 ἐπεσκέφθη ὁ Παλαμᾶς τὴν Κωνσταντινούπολιν και κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου ἔτους ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, δὲν γνωρίζομεν ὅμως ὑπὸ ποίας συνθήκας ἔκαμε τὸ ταξίδιον αὐτό, και ἰδιαιτέρως, ἐὰν ἐπῆγεν ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Δουσάν, ὡς ὠρισμένοι ἱστορικοὶ νομίζουν⁴.

Εἰς τὰ ζητήματα τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους παρενέβη ὁ Δουσάν συχνάκις κατὰ τρόπον ἀπροκάλυπτον, ἀν και πολλάς ὑποθέσεις παρέπεμψε πρὸς λύσιν εἰς τὸ διοικητικὸν συμβούλιον τοῦ Ἁθῶ⁵. Πάντοτε ὅμως ὑπεστήριξε τὰς ἀπόψεις τῶν Ἀθωνιτῶν. Εἰς τὰς διενέξεις μεταξὺ τῶν μονῶν

¹ Βλ. Ch. Diehl - R. Guiland - L. Economos - R. Grousset, L'Europe orientale de 1081 à 1453 (Παρίσιος 1945), 318 - 319.

² Φιλόθεος, PG, 151, στ. 615.

³ Αὐτόθι, στ. 615.

⁴ Αὐτόθι, στ. 616. Πρβλ. αὐτόθι, στ. 623, ἔνθα ὁ Φιλόθεος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1351 ὁ Παλαμᾶς, ἐπιστρέφων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διὰ θαλάσσης, ἀφίχθη εἰς τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ὁ ἐκεῖ εὐρισκόμενος τότε αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Παλαιολόγος σχεδιάζων συμμαχίαν μετὰ τοῦ Δουσάν στρεφόμενην ἐναντίον τοῦ Καντακουζηνοῦ τοῦ ἀπηγόρευσε τὴν εἰσοδὸν εἰς τὴν πόλιν. Πρβλ. Καντακουζ. (Βόννης), III, 204 και Γρηγορ. (Βόννης), III, 147. Ἐπίσης πρβλ. Νεῖλου, Πανηγυρικὸν εἰς Γρ. Παλαμᾶν ἐν PG, 151, στ. 675. F. Uspenskij, Filososfskoe i bogoslovskoe dviženie v XIV věkē, Žurnal Minist. Narodn. Prosvěščenija, 279 (Φεβρ. 1892), 416. L. Petit, Les évêques de Thessalonique, Échos d'Orient, 5 (1901 - 1902), 93. Γ. Σμυρνάκη, Ἐνθ' ἂν., 88. M. Jugie, Palamas Grégoire, Dictionnaire de Theologie Catholique, 11 (1932), στ. 1740.

⁵ Βλ. σχετικὰ ἔγγραφα ἐν L. Petit, Actes grecs de Chilandar, 282, 284.

τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τῶν προνοιαρίων, ὁ Δουσάν πάντοτε ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῶν μονῶν¹. Σχετικῶς μὲ τὴν παρέμβασιν τοῦ Δουσάν εἰς ἀγιορειτικά ζητήματα, ἀνέφερον ἤδη τὴν λύσιν τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν μονῶν Χελανδαρίου καὶ Ζωγράφου. Ἐκ μεταγενεστέρας ἀγιορειτικῆς πηγῆς πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Δουσάν ἐχορήγησε τὸν τίτλον τοῦ *υπερίμου* εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἱερισσοῦ², ἀπὸ σύγχρονα δὲ ἔγγραφα μανθάνομεν ὅτι οἱ Σέρβοι ἐχειροτόνησαν μέγαν ἀριθμὸν κληρικῶν κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν³. Ὁ Δουσάν διώρισε τὸν ἴδιον τὸν πιστὸν του φίλον, Σέρβον μοναχόν, Ἡσαΐαν, ἠγούμενον τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος⁴. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν Σέρβοι μοναχοὶ εἰσχωροῦν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος κατὰ μάζας⁵.

Ἄν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ σερβικὸν στοιχεῖον, καὶ γενικῶς οἱ ἐν Ἄθῳ Σλάβοι, ἀνεθάρρησαν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς Σερβοκρατίας ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἔπαιξαν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐνεργότερον ρόλον ἀπὸ πρῖν.

¹ Βλ. G. Ostrogorsky, *Pronija* (Βελιγράδιον 1951), 139-140. Οὕτω διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Δουσάν καὶ διὰ διαφόρων ἄλλων τρόπων κατόρθωσαν αἱ ἄθωντικαὶ μοναὶ νὰ αὐξήσουν τὰς κτηματικὰς τῶν περιουσίας κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας. Πρβλ. π.χ. τὴν περίπτωσιν τοῦ κτήματος τῆς Φιλίππας μελετηθεῖσαν ὑπὸ P. Lemerle (*Note sur la carrière judiciaire de Constantin Harmpéporoulos*, Τόμος Κων. Ἀρμενοπούλου [Θεσσαλονίκη 1951], 245-246).

² Τοῦτο ἀναφέρεται εἰς ἀγιορειτικὸν ἔγγραφον τῶν ἀρχῶν τοῦ 10^{ου} αἰῶνος ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἔριδος μεταξὺ τῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου καὶ τῆς μονῆς τοῦ Σηροποτάμου. Βλ. P. Lemerle, *Actes de Kutlunus*, 246° 14-20. Ἡ πληροφορία αὐτὴ εἶναι ὁμῶς ὑπόπτου χαρακτῆρος διότι εἰς ἔγγραφα τοῦ Κουτλουμουσίου τοῦ 1329 καὶ 1330 ὁ ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ ὑπογράφεται ἤδη ὡς *υπερίμος* (βλ. P. Lemerle, *Εὐθ'* ἀν., 75, 79). Ἴσως ὁ Δουσάν νὰ ἐπεκύρωσεν ἀπλῶς τὸν τίτλον.

³ Βλ. πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ Φιλοθέου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἱερισσοῦ, μὲ ἡμερομηνίαν 3 Αὐγούστου 1368, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ πατριάρχης τὸν συμβουλεύει νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τοὺς ὑπὸ τῶν Σέρβων χειροτονηθέντας κληρικούς. Ὑπάρχουν πολλοὶ ἐκδόσεις τοῦ γράμματος αὐτοῦ. Ἡ πλέον προσιτὴ εἶναι ἐν F. r. Miklosich-J. Müller, *Acta et Diplomata*, I, 555.

⁴ Περὶ Ἡσαΐα βλ. τὸν Βίον του ἐν *Glasnik*, 56 (1884), 61-77. Βλ. ἐπίσης N. Moštin, *Spomenik*, 91 (1939), 243 καὶ τοῦ αὐτοῦ, *Žitie starca Isaji, igumena ruskago monastyrja na Afone*, *Sbornik Russk. Arheol. Obšč. v Jugoslavii*, 3 (1940), 125-167. Ὁ Ἡσαΐας εἶναι ἐπίσης γνωστός ἐκ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν σερβικὴν πρεσβείαν τὴν ἀποσταλεῖσαν τὸ 1375 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τὴν συμφιλίωσιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Βλ. Danilo (ἔκδ. Daničić), 331-383. Πρβλ. M. Lascaris, *Le patriarcat de Peć a-t-il été reconnu par l'église de Constantinople en 1375?* *Mélanges Charles Diehl* (Παρίσιον 1930), I, 171-175. Περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἡσαΐα βλ. ἐσχάτως M. A. Purković, *Der Vater des Starez Isaias*, *Byz. Zeitschrift*, 44 (1951), 461-462.

⁵ Πρβλ. A. Solovjev, *Histoire du monastère russe au Mont-Athos, Byzantion*, 8 (1933), 226.

Διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἁγίου Ὄρους καταλαμβάνουν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τὸ ἀξίωμα τοῦ Πρώτου¹ Σέρβοι μοναχοί, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται εἰς τὰς συγχρόνους πηγὰς ὡς «Σερβοπρωῖτοι»². Εἰς ἔγγραφον τῆς μονῆς Ζωγράφου (Μαΐου 1348), ἀπαντᾶται ὡς πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὁ Σέρβος μοναχὸς Ἀντώνιος, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει εἰς τὴν σερβικὴν³. Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Σέρβων ἐπίσης κατὰ περιόδους μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δουσάν (1355)⁴.

Ἡ ἐνεργὸς αὐτὴ συμμετοχὴ τῶν Σέρβων εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας καὶ ὁ διορισμὸς Σέρβων πρώτων δὲν δικαιολογοῦν τὴν παρατήρησιν τοῦ V. Moštin, ὅτι μὲ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἀθωνικῶν μονῶν ὑπὸ τοῦ Δουσάν ἀρχίζει μία περίοδος «ἐκσλαβισμού τοῦ Ἁγίου Ὄρους»⁵. Αἱ σλαβικαὶ ὑπογραφαὶ τοῦ Δουσάν εἰς τὰ χρυσόβουλλα τῆς Λαύρας (Δεκ. 1347) καὶ τοῦ Βατοπεδίου (Ἄπρ. 1348), τὰς ὁποίας ἐπικαλεῖται ὁ V. Moštin, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς πειστικὴ ἀπόδειξις, διότι τὰ ἔγγραφα αὐτὰ θεωροῦνται ὑπόπτου γνησιότητος⁶. Ἐπίσης ἡ γνώμη τοῦ V. Moštin ὅτι ἡ μετάφρασις εἰς τὴν σερβικὴν ἑλληνικῶν ἔγγράφων τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑποδεικνύει ἐξάπλωσιν τῆς σερβικῆς γλώσσης εἰς τὴν μοναστικὴν αὐτὴν κοινότητα, δὲν νομίζω ὅτι δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἄλλης γνώμης του περὶ «ἐκσλαβισμού τοῦ Ἁγίου Ὄρους». Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισήμων ἀγιορειτικῶν ἔγγράφων εἰς τὴν ἑλληνικὴν εἶναι τόσον μεγάλος καὶ τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα εἰς αὐτὰ τόσον πολυάριθμα, ὥστε θὰ ἦτο σφάλμα νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔπαυσαν νὰ κατέχουν τὴν ἡγετικὴν θέσιν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας. Ἐξ ἄλλου αἱ σερβικαὶ αὐτὰ μεταφράσεις εἶναι μεταφράσεις ἔγγράφων σχετικῶν μὲ τὰς διενέξεις μεταξὺ τῶν μονῶν

¹ Περὶ τοῦ ἀξιώματος τούτου βλ. Χρ. Κτενᾶ, Ὁ Πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω καὶ ἡ «Μεγάλῃ Μέση», ΕΕΒΣ, 6 (1929), 233-281.

² P. Lemerle, Actes de Kutlumus, 123· 14.

³ Βλ. W. Regel - E. Kurtz - B. Korabiev, Actes de Zographou, 92. Ὁ Ἀντώνιος ὑπογράφει ὡς πρῶτος σλαβιστὶ καὶ εἰς ἔγγραφον τοῦ Κουτλουμουσίου ἐκδοθὲν περὶ τὸ 1350 (βλ. P. Lemerle, Ἐνθ' ἄν., 97).

⁴ Εἰς ἀγιορειτικὰ ἔγγραφα τοῦ 1356, 1363, 1364 καὶ 1366 ἀπαντῶμεν τὴν ὑπογραφήν τοῦ Σέρβου πρώτου Δωροθέου (Akty ruskago κλπ., ἀρ. 9, 10, 11. Actes de Chilandar, I, ἀρ. 145, 148, 152. Πρὸβλ. Actes de Kutlumus, 122-124). Εἰς δὲ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1369-1370 ἀπαντῶμεν τὴν ὑπογραφήν ἐνὸς ἄλλου Σέρβου πρώτου ὀνόματι Σάββα (Actes de Kutlumus, 101, 106, 109, 115, 121 καὶ Actes de Chilandar, ἀρ. 153). Εἰς ἄλλος Σάββας ἀναφέρεται εἰς ἔγγραφα τοῦ 1513 (Actes de Zographou, ἀρ. 55 καὶ 56).

⁵ V. Moštin, Spomenik, 91 (1939), 243.

⁶ Βλ. Solovjev - Moštin, Ἐνθ' ἄν., 116 καὶ St. Binon, Revue d'hist. éccles., 34 (1938), 307-308, 311.

τοῦ Χελανδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου τὰς ὁποίας συνεβίβασεν ὁ ἴδιος ὁ Δουσαν, ὡς εἶπομεν ¹. Τοῦτο καὶ ὄχι ἡ διάδοσις τῆς σερβικῆς γλώσσης ἐξηγεῖ, κατὰ τὴν γνώμην μου, διατὶ ἐχρειάζοντο σερβικαὶ μεταφράσεις τῶν ἐγγράφων αὐτῶν.

² Ἀναντιορήτως ἡ θέσις τῆς σερβικῆς μονῆς τοῦ Χελανδαρίου καὶ τῶν ἐν Ἐθῶν Σλάβων ἐν γένει, ἐβελτιώθη κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας, δὲν εἶναι ὅμως ὀρθὸν νὰ ὀμιλῶμεν περὶ «ἐκσλαβισμού τοῦ Ἁγίου Ὁρους» ἐπὶ Δουσαν ³. Οἱ Βυζαντινοὶ μάλιστα εἶχον ἀποσπάσει τὸ Ἁγιον Ὄρος ἀπὸ τὰς σερβικὰς χεῖρας δι' ἓνα μικρὸν χρονικὸν διάστημα κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἐναντίον τῶν Σέρβων κατὰ τὸ 1350 ⁴, οἱ δὲ Ἐθωνῖται, ἂν καὶ ὑπὸ σερβικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἤρκοῦντο εἰς τὴν ἐγγύθειαν τῶν προνομίων τῶν καὶ τῶν περιουσιῶν τῶν ὑπὸ τοῦ Δουσαν, ἀλλὰ ἐζήτουν νὰ ἐξασφαλίσουν ὁμοίας ἐπικυρώσεις καὶ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας ⁵.

⁶ Ἡ προνομιακὴ αὐτὴ θέσις τῶν Σέρβων εἰς τὸ Ἁγιον Ὄρος ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Στεφάνου Δουσαν δὲν διετερήθη ἐπὶ πολὺ. Μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν κατάπτωσιν τῆς σερβικῆς κυριαρχίας ἐν Μακεδονίᾳ, συναντῶμεν ἐν κίνημα στρεφόμενον ἐναντίον τῶν Σέρβων καὶ τῶν Σλάβων ἐν γένει εἰς τὸ Ἁγιον Ὄρος ⁶.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΣΟΥΛΗΣ

¹ Ὅπως π.χ. τὸ πρακτικὸν τῆς μονῆς Χελανδαρίου καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς Ζωγράφου. Βλ. V. Moš in, Byz.-Neogr. Jahrb., 14 (1937 - 1938), 104 κέξ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Spomenik, 91 (1939), 170 - 185, 199 - 203.

² Ἐπιστεύετο ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Παύλου (ἀνήκουσα εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ξηροποτάμου) περιήλθε κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Σέρβων, αἱ νεότεραι ὅμως ἔρευναι τοῦ St. Binon (Les origines légendaires, 261 - 362) ἀπέδειξαν τὴν γνώμην αὐτὴν ἐσφαλμένην. Κατὰ δὲ τὸν Γ. Συμυρνάκη (Ἐνθ' ἄν., 88, 638) ὁ Δουσαν ἐπεθύμει ὅπως ἰδρῦση εἰς τὸ Ἁγιον Ὄρος σερβικὴν πόλιν παρὰ τὴν θέσιν Σαμάρειαν. Καθ' ὅσον γνωρίζω, οὐδεμία τῶν πηγῶν μᾶς πληροφορεῖ περὶ αὐτοῦ. Ἴσως ἡ πληροφορία τοῦ Συμυρνάκη βασίζεται ἐπὶ τοπικῆς παραδόσεως.

³ Βλ. Καντακουζηνὸν (Βόννης), III, 113· 20 κέξ. Γρηγοριαν (Βόννης), II, 876· 22 κέξ.

⁴ Βλ. τὸ ὑπὲρ τῆς μονῆς Χελανδαρίου χρυσόβουλλον τοῦ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου ἀπολυθὲν κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1351 ὡς καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἀπολυθὲν κατὰ τὸ 1353 (L. Petit, Actes de Chilandar, 292 - 294 καὶ V. Moš in, Spomenik, 91 [1939], 247).

⁵ Βλ. L. Petit, Ἐνθ' ἄν., 329, 333 - 334 καὶ P. Lemerle, Actes de Kutlumus, 129· 57, 131· 112. Διαμάχη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ Σλάβων μοναχῶν ὑφίστατο καὶ πρὸ τῆς περιόδου τῆς Σερβοκρατίας. Βλ. L. Petit, Ἐνθ' ἄν., 279 - 282. Πρβλ. P. Lemerle, Philippes, 197, σημ. 3.